

Praslavic language groups (West Slavic and South), and confirms the continuity of the flow in these linguistic processes.

Key words: accentuation, correlation, dialects, ants group of languages, slovenian group of languages, slavic languages.

Стаття надійшла до редакції 24. 09. 2012 р.

Прийнято до друку 26. 10. 2012 р.

Рецензент – к. філол. н., доц. Лєснова В. В.

В. В. Ковтун (Луганськ)

УДК 811.161.2'282'371

**СЕМАНТИЧНЕ НАПОВНЕННЯ ПРИКМЕТНИКА *сірий*
У ДІАЛЕКТНОМУ ТЕКСТІ**

(на матеріалі українських східнословобожанських говірок)

Колірний зір людства пройшов тривалий шлях еволюції разом з розвитком суспільства, він постійно розвивався та збагачувався новим досвідом. Назви кольору протягом останніх десятиліть стали предметом зацікавлення багатьох вітчизняних і зарубіжних учених. У лінгвістів викликають активний інтерес властивості сполучуваності назв кольорів і визначуваних ними предметів, явищ; фразеологія, заснована на колірній лексиці; семіотика кольору в контексті художньої літератури, міфології, фольклору; символіка кольору. Назви кольорів становлять об'єкт наукових студій у галузі етнолінгвістики (А. Вежицька, Г. Яворська); психолінгвістики (Т. Ковальова, С. Григорук, Л. Лисиченко, Р. Фрумкіна), перекладознавства (І. Ковальська), історичної та описової лексикології (Н. Бахліна, С. Кезіна, К. Кожемякова, О. Дзівак, А. Кириченко). Значна кількість праць присвячена вивченню семантичних особливостей кольору в художньому тексті (І. Бабій, Г. Губарева, В. Дятчук, Т. Ковальова, Л. Пустовіт).

Семантика прикметників кольору в діалектному тексті ще не була предметом спеціального дослідження. Цим зумовлено актуальність запропонованої статті, яка присвячена вивченню окремого найменування кольору. Метою нашої розвідки є опис семантичної структури прикметника *сірий* на прикладі українських східнословобожанських говірок. Поставлена мета передбачає розв'язання таких завдань: визначити референтну сферу прикметника *сірий* у досліджуваних говірках; виконати семний аналіз значень аналізованого ад'єктива в діалектному тексті; виявити синонімічні зв'язки з іншими прикметниками залежно від сполучуваності прикметника. Джерелами для дослідження стали матеріали історичної праці В. Іванова „Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии: очерки по этнографии края” [Іванов 1898], матеріали фольклорно-діалектологічних експедицій зі Старобільщини [Старобільщина 2000] та інших східнословобожанських

говірок [НМ Слобожанщини]; [УС Говірки], а також власні записи діалектного матеріалу.

Лексему *сірий* Словник української мови в 11-и томах визначає як „колір, середній між білим і чорним; барва попелу” [СУМ IX: 229]. Прикметник *сірий* є мовленнєвим актуалізатором забарвлення тварин і птахів: *А там же і дикі вутч’ки / цаплі с’ір’і / лебеді кормилис’а* [УС Говірки: 54]; *Ой, чи ж то сирі волы / По горах ходылы? / Ой, це жь того козаченька, / Що тры дивчыны любылы* [Иванов 1898: 147]; *Али, али сирі гусы, / Али до броду, / Доведецьця мандруваты / Мини самий оть роду, / Али, али сирі гусы, / Али до воды, / Доведецьця мандруваты / Мини зь слободы* [Иванов 1898: 150]; *Сирый кинь, сирый кинь, / Сирая кобыла, / Та й не давъ мини Богъ, / Кого я любыла* [Иванов 1898: 153]; *Похворалысь та сиріи волы, / А самъ чумаць благый / Пидъ возомъ лежить* [Иванов 1898: 156]; *Посля цего воны побачылы двоохъ дидивъ вь билыхъ шырокихъ шароварахъ: одынъ вивъ сирыхъ воливъ, а другый спереду ишовъ* [Иванов 1898: 330]; *Коту, коту, котусю! / Котку, котку сиренький!* [Иванов 1898: 334].

Лексеми *кінь* і *віл* серед інших іменників-назв тварин є найуживанішими. Сполучення аналізованого ад’єктива (постійний епітет) з названими іменниками у складі фольклорних текстів ми відносимо до „епітетних словосполучень” [Єрмоленко 1987]. Ілюстровані приклади свідчать про закріплену пряму асоціацію за прикметником *сірий* у народнопісенних текстах, але „фольклорна мова не справляє враження „бідного коду”, тому що в конкретній сфері відображення людських емоцій вона становить широкий простір для різноманітної сполучуваності традиційних формул, для асоціативних зв’язків між словами-символами і ситуаціями-символами” [Єрмоленко 1987: 21]. Функціонування означеного прикметника в досліджуваних текстах засвідчує традиційне сполучення з персонажами-тваринами народних ігор, вони є надзвичайно стійким міфологічним символом: *С’ірий воук за го’рої / не пус’кає нас до’мої* [Старобільщина 2000: 80]. Ад’єктив *сірий* зафіксовано і в складі незв’язаних конструкцій: *П’ідн’і’мали сумоч’ки / ку’соч’ок / хл’іба / і / і’уп’е’р’од і с’ірих гусей і / уток на той / і’єст’ там та’кий / і’ар / з’ва’ус’а кру’тен’кий / ото т’уда* (с. Максимівка Троїцького р-ну, Луганська обл.); *Ди’мок з’вут’ / та’кий кра’сивий к’ім / с’ірий / здо’ровий* (сміт Лутугине, Луганська обл.). Прикметник *сірий* у сполученні з іменниками означеної тематичної групи у складі вільних і зв’язаних конструкцій вербалізує сему ‘сірий’.

Серед репрезентантів тематичної групи на позначення забарвлення тварин і птахів зафіксовано стійкий вираз *сіра вутка*. У фольклорному мовленні слобожани атрибутивне сполучення *сіра вутка* нерідко використовують як засіб перенесення ознаки: *Та плыветъ, плывэтъ, / Сира вутка / Тыхо по Дунаю. / Ой, стривай, стривай / Та сира вутка, / Чогось попытаю. / Ой, зосталась, / Та сира вутка Плысты за водою, / Та зробылася. / Та на Дунайи / Кругла сыротою* [Иванов 1898: 671]. У

тексті алегоричне сполучення уособлює образ дівчини, відповідно вербалізує семи ‘нещасливий’, ‘ображений’, ‘знедолений’.

Аналіз текстів східнословобожанської діалектної зони засвідчив також уживання прикметника *сивий* у сполученні з іменником *кінь*: *А козакъ слидомъ, / Та й соби зъ нюю, / Якъ тая зоря, / За зорюю йдэ. / Ой, сывым конэмъ / Та й по надъ морэмъ* [Иванов 1898: 662]. Маркований стійкий вираз у контексті репрезентує темний відтінок забарвлення. А значить ад’єктив *сивий* у відповідному контексті тотожний з ад’єктивом *сірий*. Відповідно в межах цих сполучень на позначення масті тварин прикметники *сірий* і *сивий* синонімічно рівнозначні і вербалізують семи ‘сірий’, ‘темний’. У подібному випадку сприйняття мовцями однакових реалій та інтерпретація їх з допомогою обох прикметників не випадкова й пов’язана з походженням слів. Науковці П. Черних і М. Фасмер, досліджуючи етимологію прикметника *сірий* (спільнослов’янське *se гь < *she гь), дійшли висновку, що він має корінь *k’ei > *k’ei-ro: k’oi-ro (цит. [Кожемякова 2001: 23]). П. Черних припускає, що корінь *k’ei той самий, від якого утворена форма *sivъ, старшим для с.-слов. *sivъ уважається значення ‘темно-сірий’ [Там само: 22 – 23].

У замовляннях східнословобожанського ареалу лексема *сірий*, субстантивуючись або поєднуючись з іменником *пси* / *хорти*, стає засобом творення позитивно-оцінного образу, напр.: у замовляннях означеної діалектної зони: *Помолись Богу й кажы: „Господы, помози! – Бижить тры псы – бильый за бильымъ, сирый за сирымъ, чорный за чорнымъ, и бижить вы и злыжить вы у Луки бильмо зъ ока”* [Иванов 1898: 438]; *Стойить тры хорты на Осияньський гори; одынъ чорный, другий сирый, а третий бильый. Зложить бильмо такому то мольтвяному, хрещеному рабу Божому* [Иванов 1898: 438].

У замовляннях прикметник *сірий* у сполученні з *хорти* / *пси* мовці вживають у комплексі з іншими прикметниками – *білий* і *чорний*, Порядок із спектральним закріпилося й символічне значення. Сполучення *сірі хорти* / *пси* символізують чарівні властивості, наділені лікувальними здібностями. Тож ілюстровані замовляння наповнені позитивною семантикою, ад’єктив *сірий* вербалізує семи ‘хороший’, ‘який лікує’.

Лексему *сірий* діалектоносії уживають як мовленнєвий актуалізатор кольору явищ природи: *Сира корова усихъ людей поборола* (Ночь) [Иванов 1898: 312]. У цій загадці *сірий* не втілює спектральну семантику ‘сірий’, пор. в іншому прикладі: *Чорна корова всіх людей зборола, сирый вил всіх людей звів* (Ніч і день) [НС Слободжанщини 1992: 77]. Перша частина складного речення *Чорна корова всіх людей зборола* семантично еквівалентна реченню *Сира корова усихъ людей поборола*. Прикметник *сірий* – колір-медіум між білим і чорним. А. Вежбицька відзначає, що у випадку зі „змішаними” кольорами один з компонентів завжди відчувається як вагоміший, тому *сірий* – це різновид *чорного*, а не *білого* [Вежбицкая 1996: 278], отже, тяжіє до темних кольорів. Лексеми *сірий* і *чорний* семантично ототоженні. Загалом, ад’єктив *сірий* у

визначених контекстах функціонує як репрезентант сем 'темний', 'темна година доби'.

Якщо у зафіксованих текстах асоціативний зв'язок з номеном *ніч* складається таким чином: *сірий* і *чорний* → 'темний', то невмотивованим виявляється асоціативний зв'язок з номенами *ранок*, *день*, *світло*, напр.: **Сірий вилъ** усіхъ людей извивъ (Утро) [Иванов 1898: 312]; *Чорна корова* всіх людей зборола, **сірий віл** всіх людей звів (Ніч і день) [НС Слобожанщини: 77]; **Сіре сукно** лізе в вікно (Світло) [НС Слобожанщини: 83]. Н. Мечковська називає загадку азбукою образного мислення: „Природа загадки пов'язана з однією з фундаментальних властивостей людського мислення – зі здатністю чи вмінням людини бачити подібність і неподібність різних предметів (явищ, подій) і на цій основі розуміти зв'язки предметів, їх роди й види, розрізняти в навколишньому світі загальне, часткове і особливе” (цит. [Єрмоленко 2009: 31]). Імовірно, творенню цих символічних висловів передували певні обставини, але з часом ситуація створення не виокремлюється – стирається з пам'яті. Проте ілюстровані тексти зберігають цей семантичний відбиток, і слово *сірий* у контексті репрезентує семи 'хмарний', 'непрозорий', 'неясний', хоча характеризує *ранок*, *день* і *світло*.

Прикметник *сірий* у сполученні з іменниками на позначення одягу, взуття та виробів з матеріалу вербалізує відповідну тематичну групу: *А тод'і ўже на другий год^м / дес' там^м мати ши^ніл' купила / д'ід-кал'іч'ка по^шиў пал'то ме^н'і с ши^нел'і // 'сіре та^{ке} / та ва^жуч'е та^{ке} / шо ї не пот'агне^ш йо^{го}* (с. Піски Новопокровського р-ну, Луганська обл.); *Робила у вал'арн'і // так вал'анки ко^лис' ме^н'і купили / так то йа була жирна-ко^зирна / так шо куди там // 'сір'і вал'анки // вал'арна була ў Закотному / а Ган:а Лари^{он}'іўна там робила / сус'іт^ока // і ото купила ме^н'і 'сір'і вал'анки* (с. Піски Новопокровського р-ну, Луганська обл.). У подібних текстах марковані конструкції репрезентують кольорову семантику, усе висловлення реалізує нейтральну конотацію.

Полотно має традиційно білий колір, але, звичайно, після обробки, а спочатку *полу^ч'алос' 'сіре полот^{но} // т'реба було йо^{го} в'ідб'ілити* [УС Говірки 2011: 11]; *Стоїали бодн'і / накла^дали полот^{на} і зали^вали отим лугом // і оно отб'іл'увало // полот^{но} 'сіре було / а тод'і праником луш^пенили йо^{го} б'іл'а ко^лод'аз'а та поло^скали* (с. Піски Новопокровського р-ну, Луганська обл.). У таких висловах ад'єктив *сірий*, крім власне кольорової семантики, наділений оцінними значеннями, причому негативно-оцінними смислами 'грубий', 'необроблений'. Сполучення *світки 'сір'і* [Старобільщина 2000: 49] має семантику верхнього одягу чоловіків і жінок з домотканого грубого сукна, відповідно реалізовано сему 'грубий', 'буденний'.

Аналізований ад'єктив зафіксовано з іменниками, що позначають продукти харчування, але ця тематична група порівняно нечисленна. Семантика прикметника *сірий* у сполученні з назвами продуктів з

борошна пов'язана не тільки із зоровим сприйманням, а й зі смаковими властивостями. Ад'єктив *сірий* виконує функцію диференціації й розмежовує страви з борошна вищого й невищого гатунку: *П'ідемо оце / воз'ємо хл'іба / хл'іб сірий / хл'іб уже бу* [УС Говірки 2011: 39]; *На в'ітр'аку мо'лоли му'ку / так не во'зили / йак оце... / б'іла му'ка / а то'д'і була сіра му'ка і ч'орна / а та'кої не було му'ки* (с. Максимівка Троїцького р-ну, Луганська обл.). Марковані сполучення в тексті реалізують основну сему 'сірий', а також відбивають додаткові смисли 'невищий гатунок', 'гірший'.

Отже, аналіз діалектних текстів східнословобожанського ареалу показав, що прикметник *сірий* у сполученні з іменниками вербалізує й основне кольорове значення, і додаткові смисли. Слобожани сполучають прикметник *сірий* з іменниками на позначення забарвлення масті тварин і пір'я птахів. Аналізований ад'єктив функціонує у складі вільних і зв'язаних сполучень. На позначення забарвлення масті тварин прикметник *сірий* у тексті вербалізує кольорову семантику. Цю саму семантику відбиває він і в сполученні з іменниками-птахами. Тільки зв'язане алегоричне сполучення *сіра вутка* реалізує семи 'нещасливий', 'знедолений', 'ображений'. Аналіз текстів показав, що на позначення масті тварин прикметники *сірий* і *сивий* синонімічно рівнозначні й вербалізують семи 'сірий', 'темний'. Як мовленнєвий актуалізатор кольору явищ природи ад'єктив *сірий* семантично еквівалентний ад'єктиву *чорний* і відбиває смисли 'темний', 'темна година доби'. Слово *сірий* у загадках репрезентує семи 'хмарний', 'непрозорий', 'неясний' як характеристизатор світлої частини доби (*ранок, день, світло*). Лексема *сірий* постає у своєму основному значенні в сполученні з іменниками, які називають одяг і взуття, а в сполученні з номеном *полотно* накладаються додаткові смисли 'грубий', 'буденний'. У сполученні з назвами продуктів з борошна прикметник *сірий* реалізує й кольорову семантику (сема 'сірий'), і некольорову (семи 'невищий гатунок', 'гірший'). У подальшому передбачаємо проаналізувати й порівняти семантичну структуру прикметника *сірий* у досліджуваному континуумі з іншими суміжними й віддаленими говірками української мови.

Література

- Вежбицкая 1996** – Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание : пер. с англ. / Анна Вежбицкая ; отв. ред. М. А. Кронгауз ; вступ. ст. Е. В. Падучевой. – М. : Рус. слов., 1996. – 416 с.; **Єрмоленко 1987** – Єрмоленко С. Я. Фольклор і літературна мова : монографія / С. Я. Єрмоленко. – К. : Наук. думка, 1987. – 247 с.; **Єрмоленко 2009** – Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки української культури : монографія / С. Я. Єрмоленко. – К. : Ін-т укр. мови НАН України, 2009. – 352 с.; **Іванов 1898** – Иванов В. В. Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии : очерки по этнографии края / под ред. В. Иванова. – Харьков, 1898. – Т. 1. – 1008 с.; **Кожемякова 2001** –

Кожемякова Е. А. История формирования семантики прилагательных-цветообозначений в русском языке : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Кожемякова Екатерина Аркадьевна. – Н. Новгород, 2001. – 209 с.; **НМ Слобожанщини 1992** – Народна мудрість Слобожанщини / упоряд. К. Д. Глуховцева, І. О. Ніколаєнко, З. С. Сікорська, Т. П. Терновська. – Луганськ, 1992. – 92 с.; **Старобільщина 2000** – Старобільщина : матеріали фолькл.-діалектол. експедицій / за ред. З. С. Сікорської. – Луганськ : Шлях, 2000. – 128 с.; **СУМ** – Словник української мови : в 11 т. / за заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1970 – 1980. – Т. 1 – 11; **УС Говірки 2011** – Українські східнослобожанські говірки : сучасні діалектні тексти : навч. посіб. / за ред. К. Д. Глуховцевої. – Луганськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2011. – 424 с.

Ковтун В. В. Семантичне наповнення прикметника *сірий* у діалектному тексті (на матеріалі українських східнослобожанських говірок)

У статті проаналізовано семантику прикметника *сірий* у діалектному тексті східнослобожанського мовного ареалу. Виявлено полісемантичну структуру аналізованого прикметника залежно від його сполучуваності з певними групами імен. З'ясовано, що частіше в діалектному тексті ад'єктив *сірий* є мовленнєвим актуалізатором кольору таких тематичних груп: тварини і птахи; явища природи, одяг і взуття, вироби з матеріалу; продукти харчування.

Ключові слова: прикметник (ад'єктив), лексема, сема, семантика, сполучуваність, діалектний текст, східнослобожанські говірки.

Ковтун В. В. Семантическое наполнение прилагательного *серый* в диалектном тексте (на материале украинских восточнослобожанских говоров)

В статье проанализирована семантика прилагательного *серый* в диалектном тексте восточнослобожанского языкового ареала. Выявлена полисемантическая структура анализируемого прилагательного в зависимости от его сочетаемости с определенными группами имен. Установлено, что чаще в диалектном тексте ад'єктив *серый* выступает речевым актуалізатором цвета таких тематических групп: животные и птицы; явления природы, одежда и обувь, изделия из материала; продукты питания.

Ключевые слова: прилагательное (ад'єктив), лексема, сема, семантика, сочетаемость, диалектний текст, восточнослобожанские говоры.

Kovtun V. V. Semantic filling of the adjective *grey* in a dialect text (based on the East-Slobozhan dialects)

The article deals with the analysis of the semantics of the adjective *grey* in a dialect text of the East-Slobozhan language area. Polysemantic structure

of the analyzed adjective depending on its combinability with definite groups of names has been revealed. It has been found out that in a dialect text the adjective *grey* more frequently performs as a speech actualizer of color of the following thematic groups: animals and birds; natural phenomena, clothes and footwear, leather goods; food.

Key words: adjective, lexeme, seme, semantics, combinability, dialect text, East-Slobozhan dialects.

Стаття надійшла до редакції 01. 10. 2012 р.

Прийнято до друку 26. 10. 2012 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Глуховцева К. Д.

А. О. Колесников (Київ)

УДК 811.161.2:81'282.36

**УКРАЇНСЬКІ ПІВДЕННОБЕССАРАБСЬКІ ГОВІРКИ З
РІЗНОТИПНОЮ ДІАЛЕКТНОЮ ОСНОВОЮ
(морфологічна система)**

Територія Південної Бессарабії / межиріччя Дністра і Дунаю (МДД), попри чималу кількість лінгвістичних праць їй присвячених, зокрема А. Москаленка, А. Муқан, П. Гриценка (українські говірки), Л. Касаткіна, Л. Баранник (російські говірки), С. Бернштейна, В. Колесник (болгарські говірки), В. Павела, П. Кісеолар (румунські говірки), Б. Тукана, Н. Бікової (гагаузькі говірки) та ін., на сьогодні з діалектологічного погляду досліджена ще слабо і нерівномірно. На підставі наявних студій пізнати реальну мовну ситуацію в регіоні, як і змодельювати етапи її становлення й трансформацій, напрями і вектори залежностей змін у структурах ідіомів на різних часових зрізах не видається можливим [Гриценко 2006]. Тому актуальною проблемою діалектології є системне дослідження на підставі єдиних методологічних засад говірок мов цього поліетнічного регіону, й українських зокрема.

Мету статті вбачаємо в тому, щоб виявити протиставні морфологічні явища у граматичній будові умовно монодіалектних українських південнобессарабських говірок з різнотипною діалектною основою на підставі свідчень діалектних текстів, записаних від носіїв говірок сс. Плахтіївка (ПСДО), Ярославка (ПСО), Ройлянка (ПЗДО) Саратовського р-ну Одеської обл., що у подальшому уможливить складання переліку ареально релевантних морфологічних рис та їх відтворення на лінгвістичній карті МДД.

Більшість представлених тут діалектних мікросистем, передусім української, російської, румунської, болгарської та гагаузької мов, сформовані в основному на початку ХІХ ст. на місці колишніх татарських і турецьких поселень, є новожитніми. Щодо українських мешканців краю, то частина з них є запорізькими козаками з Усть-